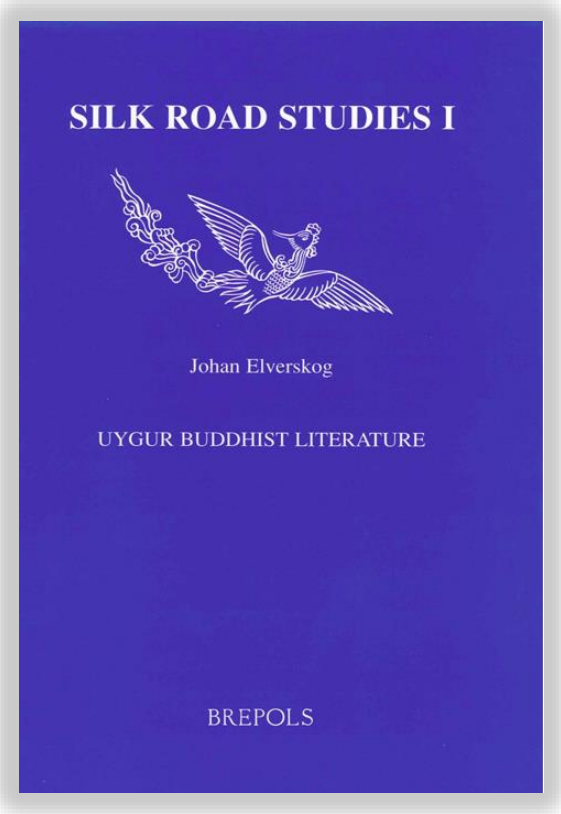
Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2018/11

Johan Elverskog, *Uygur Buddhist Literature*, Silk Road Studies I, Brepols Publishers, 1997, 154 s.

*Mustafa AĞCA**

Türkçenin tarihî dönemleri arasında Eski Uygur Türkçesine, bu dönem içerisinde de özellikle Budist çevreye ait metinler, Türk dil ve edebiyatında önemli bir yer işgal etmektedir. Doğu Türkistan'da keşfedilen bu metinler bugün çoğunluğu Avrupa ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelerdeki kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. Metinlerin ilk olarak keşfedildiği 20. yüzyılın başlarından bu yana birçok bilim adamı tarafından metin yayımları yapılmıştır. Metinlerin çoğunun fragmanlar şeklinde bulunması ve farklı zaman dilimlerinde farklı yerlerde yayımlanmış olması Budist Uygur sahası metinlerini toplu olarak değerlendirmeyi zorlaştıran nedenlerdir. Çoğunluğu farklı dil ve geleneklerdeki orijinallerinden çevrilmiş metinlerden oluşan Budist Uygur edebiyatını toplu olarak değerlendirebilmek için konuyla ilgili literatürü derli toplu sunan bir envanter çalışmasının varlığı önemlidir.

Johan Elverskog tarafından yapılan böyle bir çalışma, *İpek Yolu Araştırmaları (Silk Road Studies)* adlı serinin ilk cildi olarak 1997 yılında yayımlanmıştır. Budist Uygur edebiyatının esas alındığı çalışmada, yayımlanmış Budist Uygur metinlerinin tam bir envanteri ve bu metinler üzerine yapılmış bilimsel çalışmaların bibliyografyası ortaya konmuştur. Çalışma, el yazmalarının bulunduğu yerlerle ilgili o dönem için en yeni bilgilerin verilmesi, metinlerin özetleri, baskıları ve metinlerle ilgili yapılmış olan çalışmaların künyelerinin ayrıntılı ve sistematik bir şekilde sunulması bakımından önemlidir. Şüphesiz eserin yayım tarihinden bugüne, Budist Uygur edebiyatı ile ilgili az sayıda olmakla birlikte metin yayımı ve pek çok tematik yeni yayım yapılmış ve bunları da içine alan çeşitli bibliyografik çalışmalar yayımlanmıştır. Literatürle ilgili bu gelişmeler bir tarafa bırakıldığında, günümüzden yaklaşık yirmi bir yıl önce yapılan ve hâlihazırda yerini dolduracak başka bir eserin bulunmadığı Elverskog'un bu çalışması yukarıda sayılan niteliklerinin yanı sıra

* *Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli-TÜRKİYE, E-posta: magca.tr@gmail.com.*

Budist Uygur edebiyatının etkilendiği Budist gelenekler, metinlerin çevrildiği diller ve çevirmenleri gibi konularda verdiği ayrıntılı bilgiyle bugün dahi alan için temel başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

Çalışmaya bir önsözle katkıda bulunan Aloïs van Tongerloo, eserin kimlere hitap ettiğini şu sözlerle ifade eder: "Bu el kitabı yalnızca Altay dilleri, özellikle Türkoloji veya Mongolistik, İranoloji, Sinoloji veya Buddholoji araştırmaları alanında çalışan uzmanlar için değil, aynı zamanda genel olarak Asya dinleri ve kültür tarihiyle ilgilenen daha geniş bir öğrenci kitlesi için de temel başvuru kaynağı olacaktır." (Elverskog 1997: X). Bu eserin, özellikle Eski Uygur Türkçesi sahasında çalışanlar için temel başvuru kaynaklarından birisi olduğunu da belirtmek gerekir.

Çalışmanın *Giriş (Introduction)* bölümü, *Budist Uygur Edebiyatının Keşfi (The Discovery of Uygur Buddhist Literature), Tarihî Arka Plan (Historical Background), Budist Uygur Edebiyatı Üzerine Genel Bir Değerlendirme (Overview of Uygur Buddhist Literature), Araştırmanın İlkeleri (Principles of Survey)* alt başlıklarına ayrılmıştır. Genel giriş kısmında "Uygurlar aslında kendi dillerinde bir geleneğe sahip miydiler? Eğer öyleyse bu gelenek, Nikāya, Mahāyāna ve Tantrik geleneklerine dair ne içeriyordu? Metinler hangi dillerden tercüme edildi? Kim tarafından ve ne zaman tercüme edildi? Mevcut bir veya daha fazla geleneğe mi dayanıyordu?" soruları sorulmuş; bu soruların çözüme kavuşturulmasının, Uygurlar arasında yayılmış olan Budizm hakkında daha derin bir bilgiyle mümkün olacağı ve gerekli ilk adımın Budist Uygur metinlerinin bir envanterinin çıkarılması olduğu vurgulanarak eserin yazılma amacı ve önemine değinilmiştir.

Budist Uygur Edebiyatının Keşfi başlığı altında, büyük oranda Avrupalı bilim adamları tarafından Doğu Türkistan ve Dunhuang'a yapılan keşif gezileri, bu geziler sırasında elde edilen Budist Uygur edebiyatına ait eserlerin bulunduğu yerler, bu metinleri ilk yayımlayanlar ve yayımları devam ettirenler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. *Tarihî Arka Plan* başlığında, Budizm'in Türkler tarafından kabul edilişi, yayılışı, Budizm'le ilgili faaliyetler ve Türkçeye yapılmış olan ya da yapıldığı düşünülen ilk çeviriler hakkında bilgi verilir. Burada, özellikle Çin kaynaklarına dayanarak verilen, Türklerin ilk olarak Birinci Türk İmparatorluğu döneminde (552-612) Budizm'le tanıştığı ve Budizm'le ilgili Türkçeye ilk çevirinin Tapar Kağan (572-581) zamanında yapılmış olabileceği bilgileri önemlidir. Uygur Türkleri kaynak olarak, bölgede yaşayan üç Budist kültüre yönelmişlerdir: Her yerde bulunan Soğdlular, Kuça-Karaşar-Turfan bölgesindeki Toharlar ve Beşbalık-Turfan-Dunhuang bölgesindeki Çinliler. Soğdca, Toharca, Çincenin yanı sıra Tibetçe de Uygur Budizminin ve çeviri edebiyatının kaynağı olmuştur (Elverskog 1997: 7-8). *Budist Uygur Edebiyatı Üzerine Genel Bir Değerlendirme* başlığı altında, Budist Uygur edebiyatına ait el yazmalarının yazımında kullanılan alfabeler ve metinlerin yazıldığı çeşitli kitap formları hakkında bilgi verilmiş; Uygurca çeviriler için kaynak olarak kullanılan metinlerin orijinallerinin ait olduğu dil ve hangi dilden ne kadar metnin çevrildiği belirtilmiştir.[1] Çoğunun yazılış tarihi bilinmeyen Uygurca çevirilerin, Moriyasu'ya atıfla, yüzyıllar ve dönemlere ayrılmış bir sınıflaması verilmiştir.[2] Uygurca metinlerin çoğunun çevirmeni

[1] Elverskog'un verdiği bilgiye göre, en büyük sayı Çinceden çevrilmiş metinlere aittir (Bu araştırmadaki 81 başlıktan 41'i); on altı metin Tibetçeden çevrilmiştir (14 Tantrik, 1 Mahāyāna, 1 Şerh). Üç metin, *Daśakarma-pathāvadānamālā*, *Araṇemi-jātaka* ve *Maitrisimit nom bitig* muhtemelen Toharca, dokuzu Sankritçe orijinallerine dayanmaktadır ve üçü Uygur Türkçesine ait özgün kompozisyonlardır. Diğer dokuz Uygurca metnin kaynağı daha belirlenememiştir (Elverskog 1997: 10).

[2] Moriyasu'ya göre en erken evre, *Säkiz Yükmäk Yaruq*'un Londra nüshası, *Maitrisimit*, *İyi ve Kötü Prens Jātakası*, *Araṇemi Jātaka*, *Daśakarmapathāvadānamālā*, Tibet alfabesiyle yazılmış *Budist İlmihâli*, *Sukhāvatīvyūha Sūtra*'nın Londra fragmanı ve *Saddharmapuṇḍarīka Sūtra*'nın bazı Berlin fragmanları gibi metinlerin dâhil olduğu ve farklı geleneklerin kaynak olarak kullanıldığı 10. yüzyılın son yılları ile 11. yüzyılın ilk yıllarını kapsar. İkinci evre, metinlerin neredeyse tamamının Çinceden çevrildiği, 11. yüzyıldan 13. yüzyılın başlarına kadar

bilinmemektedir; adı bilinen başlıca çevirmen şunlardır: *Suvarṇaprabhāsasottama Sūtra, Xuanzang Biyografisi, Nīlakaṇṭha[ka] Sūtra* ve belki *Säkiz Yükmäk Yaruq*'un çevirmeni olan Beşbalıklı bilgin ve çevirmen Šingko Šäli Tutung başta olmak üzere Prajñārakṣita, Beşbalıklı Anzang, Küntsün Šäli Tutung, Puṇyaśrī, Saṃghaśrī, Hami'li Ārya Ācarya. Bu başlık altında son olarak Uygurların ilişkili olduğu Budist okullar üzerine değerlendirmede bulunulmuştur. *Araştırmanın İlkeleri* başlığı, çalışmanın yöntemi ve sistematiği üzerine bilgiler içermektedir. Son olarak, başta sorulan Uygurların kendi dillerinde bir geleneğe sahip olup olmadıkları sorusu üzerinden genel bir değerlendirme yapılmıştır.[3]

Giriş bölümünden sonra gelen ve çalışmanın ana bölümü olarak kabul edilebilecek ikinci kısım altı alt konu başlığı ve toplam 83 maddeden oluşmaktadır. Her madde altında Budizmle ilgili bir metin türü hakkında kısaca bilgi verildikten sonra orijinal metnin künyesi, metin yayımları ve konuyla ilgili diğer çalışmaların kaynakçası sıralanır. Konu başlıkları şunlardır: 1. *Mahāyāna Budizmine Ait Olmayan Metinler* (Bu bölüm *Sūtra, Vinaya, Abhidharma, (jātakalar dâhil) Buddha'nın Biyografileri* ve *Avadāna* olarak alt konu başlıklarına ayrılmıştır); 2. *Mahāyāna Sūtraları*; 3. *Şerhler*; 4. *Çin Apokrifleri*; 5. *Tantrik Metinler* ve 6. *Diğer Budist Eserler*. *Çin Apokrifleri* bölümünde (4) metinler orijinal Çince başlıklarının Pinyin yazımına göre alfabetik olarak listelenmiş; diğer bölümlerde Uygurca metinlerin Sanskritçe başlıklarının alfabetik sırası esas alınmıştır. Sanskritçe ve Çince başlıkların bilinmediği durumlarda, maddeye başlık olarak seçilen ifadenin ilk harfine göre alfabetik sıraya uyulmuştur; bu başlıkların madde numaraları şunlardır: 14, 15, 17, 18, 21, 25, 46, 50, 59, 64, 69, 75, 77, 78, 79, 82, 83. Her bir *sūtra* başlığı altında Uygurca el yazması hakkında metnin kısa bir özeti, hâlihazırda metnin bulunduğu yer, çevirinin kaynağı, çevirmeni ve çevirinin yeri, Uygurca metni yayımlayanlar ve ilgi çekici diğer noktalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısa tanıtımından sonra, *Künye(ler) (Signature(s))* başlığı altında el yazmasının bulunduğu müze numarası ve/veya künyesi, *Yayım(lar) (Edition(s))* başlığı altında metnin yayımının yapıldığı çalışmaların künyesi verilir. Son olarak, *Kaynakça (Bibliography)* başlığı altında metinle ilgili yapılmış diğer çalışmalar ve ikincil literatürün kaynakçası verilerek madde tamamlanır.

Aşağıda, örnek olması için eserdeki maddelerden biri Türkçeye çevrilmiş olarak verilmektedir:

13. *Araṇemi Jātaka*

Araṇemi Jātaka, Kral Araṇemi'nin, aydınlanmaya erişmek için servetinden, ailesinden ve nihayetinde kendisinden vazgeçişinin anlatıldığı ünlü *Viśvantara Jātaka*'nın (bkz. Nr. 13) bir varyantıdır.

Bu *jātaka*nın Uygurca bir versiyonunun kitap formatındaki üç sayfası, Paris'te Bibliothèque Nationale'daki Pelliot Koleksiyonunda bulunmaktadır. Bunlar, Dunhuang'daki Mağara 17'de bulunmuşlardır ve kursiv Uygur yazısıyla yazılıdırlar. Sayfalardan ikisi kitabın başındandır. Üçüncü fragman, yazar Alp Tonga'nın metni istinsah etmesi için *ācārya* Sing Tsi tarafından görevlendirildiğinin ifade edildiği, metnin kolofonudur.

Tercümenin kaynağı belirsizdir, çünkü mevcut Sanskritçe veya Çince *jātaka* öykülerinden hiçbirine benzememektedir. Bununla birlikte, aynı metnin parçaları, Soğdca, Toharca A ve B ile

uzanan zaman dilimini kapsar. Son evre, Tibetçeden çevirilerin ve kalıp baskının da görüldüğü, 13-14. yüzyıllar arasındaki Moğol dönemine rastlar (Elverskog 1997: 10-11).

[3] "Burada bir araya getirilen eserlerin bu kısa değerlendirmesi ışığında, daha önce sorulan Uygurların bir "kanon"a sahip olup olmadığı sorusu üzerinde düşünülebilir. Budist Uygur edebiyatı üzerine yapılan bu araştırma, Çin ve Tibet kanonlarındaki birkaç bin başlık arasında önemi sönük kalan bir sayı olan 81 başlıktan oluşmaktadır. Elbette Çin ve Tibet kanonları, birkaç yüz yıllık İslami yönetim sırasında meydana gelen hürmetsizlik ve ihmale boyun eğmediler. Bu nedenle bu az sayıdaki Budist Uygur eseri, çok daha geniş bir eser külliyatının kalıntılarını yansıtabilir. Yine de, birkaç yüz yıldır gelişmekte olan bir Budist topluluğu ayakta tutan Uygurların, mevcut birçok eş zamanlı örneklerinin bulunduğu tüm Budist gelenekleri kendi dillerine çevirip çevirmediği sorusu bu noktada yanıtlanamaz." (Elverskog 1997: 14).

Tumşukçanın Saka diyalektinde tespit edilmiştir, Uygurca versiyonun kaynağı bunlardan birisi olabilir.

Künye:

Bibliothèque Nationale:

Hamilton, 1986: Pelliot Ouïgour 1, a, b, c folyoları

Yayım:

Hamilton, James. *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang.* C. I. Paris: Peeters (1986): s. 1-20. Tıpkıbasımlar: C. II, s. 267-270.

Kaynakça:

Couvreur, W. "Nieuwe koutsjische fragmenten van het Araṇemijātaka." *Orientalia Gandensia* I (1964): 237-249.

Erdal, Marcel. "Uigurica from Dunhuang [Dunhuang'dan Uigurica]." *BSOAS* 51, 2 (1988): 251-257, (s. 253).

Moriyasu Takao. "L'origine du bouddhisme chez les turcs et l'apparition des textes bouddhiques en turc ancien." *Documents et archives provenant de l'Asie Centrale. Actes du Colloque Franco-Japonais.* Haneda Akira, Kyoto: Dōhōsha Yay. (1990): 147-165, (s. 151).

Schmidt, Klaus T. "Ein Beitrag des Tocharischen zur Entzifferung des Tumšuqsakischen [Tumşuksakçanın çözülmesine Toharcanın Katkısı]." *AoF* 15, 2 (1988): 306-314, (s. 308).

Seig, Émil. *Übersetzung aus dem Tocharischen II* [*Toharcadan Çeviri II*]. ADAW Nr. 1 (1951): 34-36.

Seig, Émil ve Siegling, W. *Tocharische Sprachreste* [*Tohar Dili Kalıntıları*], *Sprach B.* C. II. (1953): 11-40.

Thomas, Werner. *Tocharische Elementarbuch* [*Toharcaya Giriş Kitabı*]. C. II. Heidelberg: (1964): 48-53.

Yang Fuxue. "Inner Asia, The Translation of Buddhist Literature in Uygur as found in the Dunhuang Documents [In Chinese] [İç Asya, Dunhuang Belgeleri Arasında Bulunan, Uygurlara Ait Budist Çeviri Edebiyatı [Çince]]." *Dunhuang Yanjiu* 4 (1995): 1-36, (s. 15-16, Nr. 10) (Elverskog 1997: 32-33).

Araştırma madde başlıkları, çevirmenler, yazarlar ve yayımları finanse edenlerin ayrı ayrı listelendiği *Dizin (Index)* ile sona ermektedir. Dizin bölümünün alt başlıkları şunlardır: *Sanskritçe ve Palice Başlıklar, Çince Başlıklar, Tibetçe Başlıklar, Özel Başlıklar, Uygurca Başlıklar, Uygur Çevirmenler, Uygur Yazarlar* ve *Uygur Finansörler*. Araştırmada Uygur Budizmine ait olarak ele alınan ve toplam 83 maddeden oluşan konu başlıkları aşağıda verilmiştir:

MAHĀYĀNAYA AİT OLMAYAN METİNLER

Sūtra

1. *Dīrghāgama*
2. *Madhyamāgama*
3. *Saṃyuktāgama*
4. *Saṃyuktāgama - "Kısa Versiyonu"*
5. *Ekottarāgama*
6. *Āṭānāṭika Sūtra* ve **Āṭānāṭihṛdaya*
7. *Dišastvustik*
8. *Udānavarga*

Vinaya

9. *Karmavācanā*
10. *Pravāraṇā Sūtra*
11. *Mūlasarvāstivada Vinayavibhaṅga*'sı
12. *Sarvāstivada Vinayavibhaṅga*'sı

Buddha'nın Biyografileri (jātakalar dâhil)

13. *Araṇemi Jātaka*
14. *"Buddha Biyografisi"*
15. *"Buddha Biyografisi"*
16. *Buddhacarita*

17. *Jātaka Koleksiyonu*
18. *İyi ve Kötü Prens Jātakası*
19. *Haribhaṭṭa Jātakamālā*'sı
20. *Mahābodhijātaka*
21. *"Çömlekçi Öyküsü"*
22. *Viśvantara Jātaka*

Avadāna

23. *Daśakarmapathāvadānamālā*
24. *Śārdūlakarṇāvadāna*
25. *Avalokiteśvara Sūtra'yla İlişkilendirilen üç Avadāna*

MAHĀYĀNA SŪTRALAR

26. **Amitāyur-dhyāna Sūtra*
27. *Bhaiṣajyaguru Sūtra*
28. *Buddhāvataṃsaka Sūtra*
29. **Kṣitigarbhabodhisattvapraṇidhāna Sūtra.*
30. *Mahāmāyūrī-vidyā-rājñī Sūtra.*
31. *Mahāprajñāpāramitā Sūtra*
32. *Mahāyāna Mahāparinirvāṇa Sūtra*
33. *Prajñāpāramita-hṛdaya.*
34. *Saddharmapuṇḍarīka Sūtra.*
35. *Samantabhadracaryāpraṇidhāna*
36. *Büyük ve Küçük Sukhāvatīvyūha Sūtra.*
37. *Suvarṇaprabhāsasottama Sūtra.*
38. *Vimalakīrtinirdeśa Sūtra.*
39. *Yamarāja Sūtra.*

YORUMLAR

40. *Abhidharmāvatāra-prakaraṇa*
41. *Abhidharmakośabhāṣya*
42. *Abhidharmakośabhāṣyaṭīkātattvārtha-nāma*
43. *Abhidharmakośakārikā.*
44. *Bodhicaryāvatāra* Yorumu
45. *Jin hua chao*
46. "Her tür Pratītyasamutpāda"
47. *Saddharmapuṇḍarīka Sūtra* Yorumu
48. *Suḥrlleka.*
49. *Triṃśikāvijāptimātratāsiddhi* Yorumu

ÇİN APOKRİFLERİ

50. *Abitaki Sūtra.*
51. *Ci bei dao chang chan fa*
52. *Da fang guang yuan jiao xiu duo luo liao yi jing*
53. *Fo ding xin da tuo luo ni.*
54. *Fo shuo bei dou qi xing yan ming jing*
55. *Fo shuo tian di ba yang shen zhou jing*
56. *Fo shou wen shi xi yu zhong seng jing*
57. *Liang chao fu da shi song jin gang jing bing xu*
58. *Shi wang sheng qi jing*

TANTRİK METİNLER

59. *Tanımlanmamış Tantrik Metinler*
60. *Ārya-aparamitāyur-jñāna-nāma-mahāyāna Sūtra*
61. *Ārya-rājāvavādaka Sūtra.*
62. *Ārya sarva-tathāgata-uṣṇīṣa-sitātapatrā-aparājitā nāma-dhāraṇī.*
63. *Avalokiteśvara Sādhana.*
64. *Guruyaga of Sa-skya Paṇḍita.*
65. *Kāyacakra Sādhana*
66. **Mahākāruṇika nāma ārya avalokiteśvara dhāraṇī anuśaṃsā sahita sūtrāt saṃgṛhītā*
67. *Mañjuśrī nāma saṃgīti.*
68. *Mañjuśrī Sādhana*
69. *Naropa'nın "Ölüm Kitabı"*
70. *Nīlakaṇṭha[ka] Sūtra*
71. *Ārya sarva-durgati-pariśodhani-uṣṇīṣavijayā nāma-dhāraṇī.*
72. *Śrīcakrasaṃvara Maṇḍala-Abhisamaya.*
73. *Tārā-Ekaviṃśatistotra.*
74. *Vajrapāṇi Sādhana.*

DİĞER BUDİST ESERLER

75. *Budist Uygur Şiiri*
- ***A.*** *Genel Budist Şiirleri*
- ***B.*** *Övgü Şiirleri*
- ***C.*** *Tantrik Şiirler*

76. *Bodhisattva-caryā*
77. *Bir Budist İlmihali.*
78. *Xuanzang Biyografisi.*
79. *Günah Çıkarma Metinleri*
80. **İnsadi Sūtra.*
81. *Maitrisimit nom bitig.*
82. *Sadāprarudita ve Bodhisattva Dharmodgata Öyküsü*
83. *Aklın Özünün Öğretimi Sūtrası*

Budist Uygur edebiyatına ait metinlerin içeriği, bulunduğu yerler, metin yayımları ve konuyla ilgili diğer çalışmalar hakkındaki bilgilere kolayca ulaşılabilecek şekilde hazırlanan bu çalışma, özellikle Eski Uygur sahasında çalışan uzmanlar, genel anlamda ise ilgili alanlarda çalışmalarını yürütenler ve öğrenciler ile konuya ilgi duyanlar için bir el kitabı niteliğindedir. Bu çalışmanın, Türkiye'de Eski Uygur sahasında çalışan uzmanlar dışında, öğrenciler ve konuyla ilgilenenler için arka planda kaldığı düşünülmektedir. Bu vesileyle eserin içeriği ve kullanımı konusunda daha ayrıntılı bilgi içeren yeni bir tanıtımının gerekliliği hissedilerek bu yazı hazırlanmıştır.

Kaynakça

ELVERSKOG, Johan (1997). *Uygur Buddhist Literature*, Silk Road Studies I, Brepols Publishers.